

LBRIS

We know
books

NORMAN STONE

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL O SCURTĂ ISTORIE

Traducere din limba engleză de
CORA RADULIAN

LITERA
București

CUPRINS

UNU • DECLANȘARE	7
DOI • 1914	37
TREI • 1915	69
PATRU • 1916	99
CINCI • 1917	125
ȘASE • 1918	167
ȘAPTE • URMĂRI	197
<i>Câteva surse bibliografice</i>	219
<i>Note</i>	228
<i>Indice</i>	232

Primul tratat diplomatic a cărui parafare a fost immortalizată pe peliculă a fost semnat în orașul Brest-Litovsk, stăpânit de rușii albi, la primele ore ale zilei de 9 februarie 1918. Negocierile care au dus la acesta fuseseră suprarealiste. În holul unei case impresiionante care fusese odinioară club al ofițerilor ruși, erau așezați pe de o parte reprezentanții Germaniei și ai aliaților ei – prințul Leopold al Bavariei, ginerele împăratului austriac, în uniformă militară de mareșal, aristocrați din Europa Centrală, tolăniți în fotolii și cu aer condescendent, purtând smoking, un pașă turc și un colonel bulgar. De cealaltă parte, erau reprezentanții unui nou stat, care avea să se numească în scurt timp Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă: câțiva intelectuali evrei și, în afară de ei, mai erau o madam Bitsenko eliberată recent dintr-o închisoare din Siberia după uciderea unui guvernator-general, un „delegat al țărănimii“ (bineînțeles, beat), luat în ultimul moment de pe stradă din capitala rusă, util pe post de ficus, și diverși ruși din vechiul regim, un amiral și câțiva ofițeri de stat-major, aduși acolo pentru că se pricepeau la aspectele tehnice ale încheierii

unui război și la evacuarea liniei frontului (unul era expert în umor negru și ținea un jurnal). Iată-i, pozând cu toții pentru aparatele foto. În sfârșit era pace. Primul Război Mondial durase aproape patru ani, făcând milioane de victime și distrugând o civilizație europeană care fusese, până la izbucnirea războiului în 1914, cea mai însemnată creație a lumii. Războiul distrusese Rusia țaristă; bolșevicii reușiseră preluarea puterii printr-o revoluție în noiembrie 1917; promisese pace poporului; iar acum, la Brest-Litovsk, o primiseră – la ordinul germanilor.

Termenii tratatului de la Brest-Litovsk erau foarte inteligenți. Germanii nu luaseră multe teritorii. Ceea ce se afirma în tratat a fost că oamenii din vestul Rusiei și din Caucaz erau acum liberi să-și declare independența. Urmarea a fost stabilirea unor granițe izbitor de asemănătoare cu cele actuale. Statele baltice (inclusiv Finlanda) existau în umbră și la fel s-a întâmplat și cu statele din Caucaz. Cel mai mare stat aflat în această situație, care se întindea din Europa Centrală aproape până la Volga, era Ucraina, cu o populație de 40 de milioane și trei sferturi din producția de cărbune și fier a Imperiului Rus. Reprezentanții ei (absolvenți de facultate în costume amorse și unul sau doi bancheri oportuniști care nu vorbeau ucraineană și care, după cum observa Flaubert, ar fi plătit ca să fie cumpărați) au semnat cu germanii tratatul filmat pe 9 februarie (tratatul cu bolșevicii a urmat pe 3 martie). Împreună cu Ucraina, Rusia este un fel de SUA; fără ea, este un fel de Canada – majoritar

înzăpezită. Aceste state diverse prezente la Brest-Litovsk aveau să reapară la prăbușirea Uniunii Sovietice. În 1918, ele erau sateliți germani – un duce de Urach devenind „Marele Prinț Mindaugas al II-lea“ al Lituaniei, un prinț de Hessa fiind pregătit să conducă Finlanda. Actualmente Germania are cel mai important rol în toate aceste state, dar cu o diferență uriașă: pe atunci avea ca scop să construiască un imperiu mondial, dar acum, în alianță cu Vestul, ea nu mai are asemenea țeluri, ci dimpotrivă: problema era să o faci să-și joace încrezătoare rolul în treburile mondiale. Limba universală este actualmente engleza, nu germana, pe care, în 1918, trebuiau să o vorbească toți în mod curent. Europa modernă înseamnă Brest-Litovsk cu față umană, deși a fost nevoie de un al Doilea Război Mondial și de o ocupație anglo-americană a Germaniei ca să ajungem aici.

Sunt multe de spus despre o Europă germană. Germania s-a afirmat ca puterea cea mai importantă în 1871 când, sub cancelarul Bismarck, a învins Franța și a ajuns foarte departe. În 1914, Berlinul era Atena lumii, un loc unde mergeai să înveți tot ce era important – fizică, filosofie, muzică, inginerie (termenii „hertz“, „roentgen“, „mach“, „diesel“ amintesc toți despre acea eră și despre descoperirile pe baza cărora e construită lumea modernă). Trei dintre membrii cabinetului britanic care au hotărât intrarea în război în 1914 studiaseră la universități din Germania – ministrul de război îl tradusese pe Schopenhauer – și la fel făcuseră mulți dintre evreii ruși bolșevici pe care

i-au întâlnit la și după Brest-Litovsk. Ingeniozitatea chimiștilor și a inginerilor germani nu avea limite, iar când Puterile Centrale s-au apropiat de victorie, pe cărările montane ale frontului italian, acest fapt s-a datorat lui Ferdinand Porsche, care a inventat tracțiunea integrală pentru a le străbate (iar apoi a continuat cu Volkswagen și cu multe altele).¹ În 1914 coșurile de fum de pe Ruhr sau din Saxonia industrială erau cele mai numeroase, la fel cum se întâmplase odinioară în Marea Britanie și Manchester. Desigur, așa cum recunoștea și Churchill, Germania depunea un efort de război spectaculos, încununat de victorii cum ar fi cea din bătălia de la Caporetto împotriva italienilor, în 1917, sau în ofensiva din martie 1918 împotriva britanicilor, etalări ale panașului de care Antanta nu era capabilă.

Ideea unei Europe germane începea să capete sens și avem încă o dată o asemănare fantomatică cu prezentul. Un spațiu economic european, protejat de concurența britanică sau americană, inclusiv minereurile Suediei sau ale Franței, industriile cărbunelui și oțelului din Germania, cu anexe în Africa de Nord și chiar Bagdad, unde petrolul devenise deja important: de ce nu? În 1915, unul dintre cei mai luminați germani, Friedrich Naumann, a scris un bestseller intitulat *Mitteleuropa*, în care a evocat nu atât de mult un imperiu german, cât un fel de commonwealth germanic, în care Berlinul să arate calea numeroaselor popoare mai mici din sud-est. Aceste popoare – dintre care cel mai mare era cel

polonez – fuseseră înghițite de imperiile istorice: Austria, Rusia, Turcia; în Germania trăiau milioane de polonezi. În majoritatea acestor mici state au apărut mișcări naționaliste care amenințau existența Austriei și a Turciei. În general, în opinia celor de la Berlin, acestor popoare negermanice li se permiteau prea multe. Austriecii cheltuiau atât de mulți bani într-un efort futil de a-i cumpăra pe naționaliști, încât nu mai rămâneau suficienți pentru sursa puterii – în special pentru armată, care avea un buget egal cu o zecime din cel al armatei britanice. Dacă Austria ar fi fost condusă cum trebuie, cu o doză de eficiență prusacă, asemenea probleme ar fi dispărut. Exista concepția că, într-o *Mitteleuropa* germanică, aceste popoare mai mici, ale căror culturi oricum datorau mult Germaniei, ar fi fost la picioarele germanilor. Din 1879 existase o alianță austro-germană. Naumann voia să-i adauge o latură economică. Alți germani se gândeau la o abordare în forță.

Încrederea germanilor creștea pe măsură ce industria țării înflorea și succesul începea să-i amețească. Bismarck fusese prudent: înțelesese că o Germanie puternică, situată în centrul Europei, ar fi putut provoca o coalizare a vecinilor împotriva ei. Se ridica însă o nouă generație, foarte plină de sine. Figura simbolică de la conducerea ei era un tânăr împărat, kaiserul Wilhelm al II-lea, care urcase pe tron în 1889. El avea drept model Anglia, care era enorm de bogată și avea un imperiu uriaș, întins peste mări. Anglia era conservatoare în ceea ce privește

instituțiile, care aveau rădăcini istorice adânci, dar era și energetică și întreprinzătoare, iar industriile ei însumau o mare parte din comerțul mondial. Poziția ei în lume era asigurată de o flotă enormă. De ce să nu ajungă și Germania să aibă un imperiu mondial la fel de mare? Sub Wilhelm al II-lea, puterea germană și expresia neîndemânatică a acesteia au devenit o problemă europeană - de fapt, problema europeană.

Deja pe continent exista o rivalitate între Germania și Franța, urmarea pe termen scurt a mării victorii a lui Bismarck din 1871, când noua Germanie anexase provinciile estice Alsacia și Lorena, și pe termen mai lung, a unei istorii care data din secolul al XVII-lea, când Franța domina Europa și perpetuase divizarea Germaniei în state și stătuțe belicoase. La rivalitatea franco-germană se adăugase ulterior o relație tensionată. Bismarck avusese grijă să nu înstrăineze Rusia, iar între Berlin și Sankt-Petersburg erau relații strânse, pe de o parte datorită solidarității monarhice în general, pe de altă parte deoarece fiecare își luase partea dintr-o Polonie care nu era ușor de integrat. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea s-a ivit un nou factor, pe fondul slăbirii poziției Imperiului Otoman în Europa. Austria, aliata Germaniei, avea interese mari în Balcani, dar la fel avea și Rusia: au avut loc ciocniri între austrieci și ruși, iar demersurile de păstrare a unui echilibru întreprinse de Bismarck au dus la o tensionare a relațiilor cu Rusia. Frustrată de faptul că încercase fără succes să găsească sprijin la germani, Rusia și-a

întors privirile spre Franța, care avea oricum bani de cheltuit pentru investiții în străinătate, în timp ce banii germani rămâneau în țară.² Până în 1894, Franța și Rusia erau oficial aliante. Apoi situația s-a complicat și mai mult, când Germania, care își dorea să fie o putere mondială, a construit o flotă uriașă.

În 1900, lumea noneuropeană părea să se dezintegreze. India și Africa trecuseră sub control european; China și Turcia păreau din ce în ce mai aproape de prăbușire, iar germanii își voiau partea. După care au acționat, cât se poate de greșit, iar generația care a ajuns la maturitate în jurul anilor 1890 a trebuit să dea socoteală pentru asta. Ultimul lucru de care avea nevoie Germania era un conflict cu Marea Britanie, iar cea mai mare greșeală a secolului XX a fost făcută când Germania a construit o flotă menită să atace Anglia. Această cauză a unit cumva tot ce era mai bun din Germania. Max Weber era unul dintre cei mai renumiți sociologi, iar aptitudinile lui erau ieșite din comun: vorbea mai multe limbi străine, avea cunoștințe de drept, istorie, filosofie și era familiarizat până și cu statisticile țăranilor polonezi care cumpărau teren prusac. În 1895, a ținut o cuvântare inaugurală foarte mediatizată, cu ocazia numirii lui ca titular de catedră la Universitatea din Freiburg. Era remarcabil de tânăr pentru o asemenea poziție – neavând cu mult peste 30 de ani. Profesorul (care se retrăsese din Liga Pan-Germană pe motiv că nu era suficient de naționalistă) a spus lucruri care acum ar fi considerate aberații, mai ilogice decât spusele lui Hitler:

Anglia nu are probleme sociale pentru că e bogată; este bogată datorită imperiului pe care-l stăpânește; îi exportă pe indezirabili – irlandezi, proletari etc. – deoarece are Australia, unde-i poate evacua; din Australia poate primi materii prime ieftine, iar astfel a creat o piață captivă; deci, are alimente ieftine și în Marea Britanie nu există șomaj; Anglia are imperiul ei deoarece are o flotă extraordinară. Germania are și ea indezirabilii ei – polonezi, proletari etc. – prin urmare, ar trebui să-i evacueze în colonii; în acest scop, o flotă germană ar fi bine-venită; Anglia ar accepta ca Germania să aibă un imperiu dacă într-o bătălie flota germană ar fi suficient de mare pentru a provoca pagube serioase flotei britanice înainte să fie scufundată; asta ar însemna că, în cazul unei viitoare bătălii navale cu englezii, britanicii nu ar mai avea suficiente nave și ar fi scufundate de francezi sau de ruși. Acest discurs a fost primit de public cu entuziasm. Este unul dintre cele mai stupide documente întocmite vreodată de un om inteligent și nu merită nici măcar parodiat. Fiecare pas din demersul logic era greșit, începând de la ipoteza că britanicii aveau puține probleme sociale: acestea ar fi fost mai mici dacă nu ar fi existat cheltuielile implicate în deținerea unui imperiu. La finalul imperialismului european, în anii 1970, cea mai săracă țară de pe continent era Portugalia, care stăpânea un imperiu uriaș în Africa, și cele mai bogate erau Suedia, care-și abandonase propria colonie din Caraibe cu mult timp în urmă, și Elveția, care nu avusese niciodată un imperiu.

Weber avea însă simț moral³, iar când și-a văzut studenții secerăți de război în 1914, a refuzat să se alăture grupului de profesori care au salutat cu entuziasm cauza națională. Dar el și cei ca el au condus tânăra generație pe calea spre moarte. Germania a creat o flotă și pentru asta a fost nevoie de o treime din bugetul de apărare. Banii luați de la armată au împiedicat țara să facă față pe cele două fronturi pe care le prevestea alianța franco-rusă. Erau insuficienți pentru a recruta mai mult de jumătate din tinerii care ar fi putut beneficia de instrucție militară: banii erau insuficienți, iar soldații nu puteau fi nici hrăniți și nici îmbrăcați. Prin urmare, mulți au fost scutiți, iar armata terestră germană din 1914 era doar cu puțin mai mare decât cea franceză, deși în 1914 populația franceză era sub 40 de milioane, față de cea germană, de 65 de milioane. Cuirasatele germane erau foarte bine construite, dar erau prea puține și, deci, extrem de vulnerabile. Au stat aproape tot Primul Război Mondial în porturi, până ce, la sfârșit, amenințate să se sacrifice inutil, echipajele s-au revoltat, rebeliunile ducând chiar la căderea Imperiului German. Dar flota era gândită să navigheze doar în Marea Nordului și, pentru că nu avea nevoie de cantitățile mari de cărbune de care aveau nevoie navele de război britanice care navigau în lumea întreagă, puteau fi protejate cu un blindaj mai gros. Era un șantaj atât de evident, încât i-a împins pe britanici la un efort considerabil – nu numai că au ajuns la un număr de nave aproape dublu față de cele germane,

dar au făcut și înțelegeri de apărare cu Franța și cu Rusia. Acestea au implicat și trocuri coloniale – Egiptul pentru Maroc, în cazul francezilor (*Entente Cordiale*), în 1904, și Persia în cazul rușilor, în 1907. Au fost înțelegeri neoficiale, care priveau cooperarea navală în caz de agresiune. La fiecare dintre acești pași, reacția germană a fost obraznică și gălăgioasă – au cerut o felie din Marocul abandonat în 1905, au încurajat într-o manieră inconștientă agresivitatea austriecilor în Balcani în 1909 și au trimis o canoanieră în Maroc, în 1911. Acest „zângănit de săbii“ a fost bine primit de o mare parte a opiniei publice de acasă, dar a creat o atmosferă de criză internațională și, în 1914, un emisar al președintelui american discuta deja despre militarismul care o luase razna.

Cam tot pe atunci a apărut o problemă cu care lumea a fost nevoită să trăiască în continuare. În anii 1960, președintele Eisenhower a găsit expresia potrivită pentru ea: „complexul militaro-industrial“. Industria de război a devenit cel mai puternic element al economiei, în care au fost implicați mii, dacă nu milioane de oameni, acaparând o mare parte din buget și stimulând tot felul de industrii de profil, inclusiv scrierea de articole de ziar. În plus, industria de război a fost supusă unei schimbări năucitoare: ceea ce părea la un moment dat o cheltuială aberantă s-a dovedit esențială (mai cu seamă în cazul avioanelor), pe când ceea ce părea logic și rațional s-a dovedit a fi costisitor și de prisos (mai cu seamă în cazul fortărețelor). Tehnologia devenea scumpă